

En broget bruket til Erik Hansen

En broget bræket Til Erik Hansen

nes længde. Når hjørnesøjlerne i begge ender af templet var placeret, kunne arkitekten bestemme de mellemliggendes antal efter eget for-godtbefindende. Nogen uniformitet blev ikke tilsigtet, og en reduktion af søjlernes akseafstand kunne give anledning til at modificere deres tyk-kelse tilsvarende.

Et talende eksempel er Apollontemplet i Syrakus (fig. 3), hvis søjler på fronten var 2,01 m, på langsiderne kun 1,84 m tykke. Søjle-mellemrummet er udvidet i frontens midte, og triglyffrisen kører sit eget løb uafhængigt af søjlerne, hvorved hjørnekontraktionen helt und-gås. Frontsøjlernes kapitæler er så vældige i bredden, godt 3 meter, at der ikke er meget mere end en halv meters luft imellem de yderste. Som Atlas med verdenskuglen strækker de armene ud for i fællesskab at understøtte den enorme overbygning. I denne arkitektur er det ikke mål i fod og tommer, men skulpturelt organiserede stenmasser, der tæller. Senere tiders bestræbel-

ser satte den kunstneriske frihed over styr ved at koordinere søjleafstandene med triglyffrisens opdelinger i metoper og triglyffer. Helhedens udformning blev i højere grad end tidligere dik-teret af hensynet til uniformitet i de ornamen-tale enkeltheder. De store mål blev udledt af de små.

Lad mig afslutte ovenstående fabulering over et tema af Erik Hansen med tak for lån og alle gode ønsker for hans fortsat frugtbare virk-somhed til glæde for kolleger og andre liebha-vere af den klassiske oldtids arkitektur.

Henvisninger

¹ Erik Hansen: Apollontemplet i Delphi; i Antikkens ven-ner, 1996, nr. 35, s. 2-26.

² J.J. Coulton: Towards Understanding Doric Design: The Stylobate and Intercolumniations; i Annual of the British School of Archaeology at Athens 69, 1974, s. 61-86.

³ Coulton, ovennævnte værk, s. 82.

Vejen via Khorasan og Transoxiana

Af Flemming Aalund

Det følgende omhandler facadekoration og re-staurering af islamiske bygninger i Afghanistan og Uzbekistan. Blandt andet fremdrages eksem-pler på den betydelige indsats, Erik Hansen har ydet i Afghanistan for at bevare historiske byg-ninger og monumenter.

Khorasan

Om nogen steder har der været krig og ufred i Afghanistan med stadige kampe mellem im-periebyggere og rivaliserende etniske grupper. Nye magthavere har demonstreret ønsket om at skabe varige monumenter over sig selv og deres tid til synliggørelse af magt og indfly-delse. Men som et resultat af magtens forfæn-gelighed blev fortidens monumenter ofte ud-slettet, for at de ikke skulle tage glansen af det nye. Eller vi har set, hvordan kulturminde er ødelagt som et led i krigsførelsen for at knægte selvfølelsen. Uden kulturminde ingen histo-rie, ingen identitet og dermed heller ingen hævde på fremtiden, sådan synes den hensyns-løse og kyniske begrundelse at være.

I den henseende adskiller dagens situation i Afghanistan sig ikke væsentligt fra tidligere tiders brutale magtudfoldelse. Den absolut stør-ste katastrofe var Djengis Khans ødelæggelser i 1221, der nedbrød de eksisterende magt-strukturer fra Kina til Sortehavet. Resultatet var tilsandede kanaler og ødelagte byer, der stadig ligger som monumenter over menneskelig stræben... Shah Khoshak, Shah-i Zohak og Shah-i Gholghola i Sistan for nu blot at nævne nogle få udvalgte lokaliteter, hvor de ned-vaskede mure og tårne fra de store bygnings-anlæg går i ét med det ler, de blev skabt af. De store Buddhafigurer i Bamiandalen, der er blandt de største menneskeskabte skulpturer i verden, er bevarede, omend ansigtstræk og andre detaljer er vansirede eller borthuggede. Almindelige brugsbygninger er i ruiner, fordi den soltørrede lersten ikke har modstået tidens

almindelige forfald, og brændte teglsten blev kun anvendt i begrænset omfang.

Ismail Samanid's gravkapel i Bukhara fra år 907 er en af de ældste bygninger, der fuldt ud er bevaret som vidnesbyrd om en rigt ud-viklet murstensarkitektur, der øjensynlig imi-terer mønstre fra fladvævede tæpper som faca-dedekoration. Her er der syn for tegn, hvordan murstenen første gang blev anvendt med et de-korativt formål i stedet for de polykrome stuk-dekorationer, der hentede inspiration fra kalif-fernes paladser i Samarra under den første islamiske kolonisering af Iran og Afghanistan.

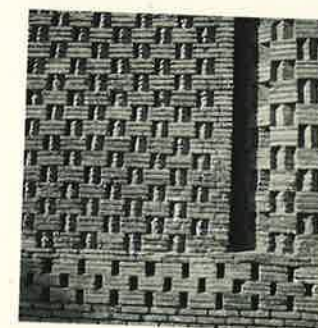
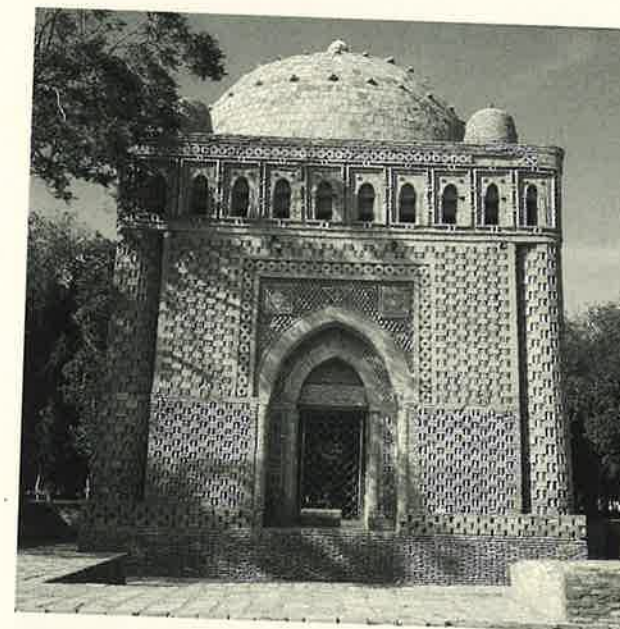

Fig. 1 og 2
Ismail Samanid's gravkapel i Bukhara fra år 907 samt de-taille af mønstermurværk i facaden.

Den nye arkitektur i brændte lersten med udstrakt anvendelse af facadeornamentik blev udbredt fra seldjukkernes hjemland i Khorasan og Transoxania i løbet af de følgende århundreder. Ghoriderne og ghaznaviderne var iblandt de lokale dynastier, der grundlagde og udbredte denne byggetradition fra deres respektive hjemsteder i Ghor midt i det centrale Hindu Kush og Ghazni i det sydlige Afghanistan. Herfra bekrigede de hinanden og gjorde udfald mod de omkringliggende områder for at berige sig med krigsbytte.

Mongolernes kortvarige hærgen satte definitivt stop for denne rivalisering. Ghaznavidernes hovedstad Ghazni blev ødelagt, og kun to solitære minareter er delvis bevarede som eksempler på den suveræne beherskelse af murstensarkitekturen. De udstrakte sommerpaladser ved Lashkargah var opført i soltørrede lersten, og ruinerne giver blot en antydning af de grandiose og luksuriøse bygningsanlæg, som de magtfulde fyrster iscenesatte. Ved Ceremonielle anledninger omgav Sultan Mahmud af Ghazni sig for eksempel med en bodyguard på fire tusinde mand.

Ghoridisk arkitektur

Ghoridernes storartede arkitektur er kun bevaret på afsides og isolerede lokaliteter, hvor de har ligget i fred for yderligere vandalisering og ødelæggelse. I alt kan ruinernes antal tælles på én hånd.

Mest bemærkelsesværdig er minareten i Jam, der står midt i det centrale Afghanistan i en afsides floddal, hvor Hari Rud udspringer og løber mod vest ned mod Herat. De slyngede blomstermotiver og geometriske mønstre er udført i dybt relief med brændte teglsten af terrakotta adskilt med inskriptionsbånd i kufisk skrift med citater fra koranen, et helt kapitel fra „Sura Maryam“, der indordner sig i den overordnede dekorative udformning af hele minaretens overflade. Indvendig fører to uafhængige spiraltrapper op til minaretens top. Den solitære beliggenhed i en snæver bjergdal er stadig et mysterium, ellers var disse enkeltstående mina-

reter ofte vejmærker og endog fyrtårne for karavanerne. Sandsynligvis er minareten et sejrsmonument over ghoridernes endegyldige sejr over ghaznaviderne. Omkring et halvt århundrede senere i 1199 blev Qutb Minar-minareten ved Delhi opført af en anden ghoridesultan som sejrsmonument over islamisering af det nordlige Indien. Minareten og den tilhørende moské blev opført af byggematerialer fra 27 indiske templer, der uden skrupler blev nedrevet til formålet for at demonstrere overherredømmet i Islams navn.

Fig. 3 og 4
Minareten i Jam i det centrale Ghor samt detaille af fundamentet.

Den nye arkitektur i brændte lersten med udstrakt anvendelse af facadeornamentik blev udbredt fra seldjukkernes hjemland i Khorasan og Transoxania i løbet af de følgende århundreder. Ghoriderne og ghaznaviderne var iblandt de lokale dynastier, der grundlagde og udbredte denne byggetradition fra deres respektive hjemsteder i Ghor midt i det centrale Hindu Kush og Ghazni i det sydlige Afghanistan. Herfra bekrigede de hinanden og gjorde udfald mod de omkringliggende områder for at berige sig med krigsbytte.

Mongolernes kortvarige hærgen satte definitivt stop for denne rivalisering. Ghaznavidernes hovedstad Ghazni blev ødelagt, og kun to solitære minareter er delvis bevarede som eksempler på den suveræne beherskelse af murstensarkitekturen. De udstrakte sommerpaladser ved Lashkargah var opført i soltørrede lersten, og ruinerne giver blot en antydning af de grandiose og luksuriøse bygningsanlæg, som de magtfulde fyrster iscenesatte. Ved Ceremonielle anledninger omgav Sultan Mahmud af Ghazni sig for eksempel med en bodyguard på fire tusinde mand.

Ghoridisk arkitektur

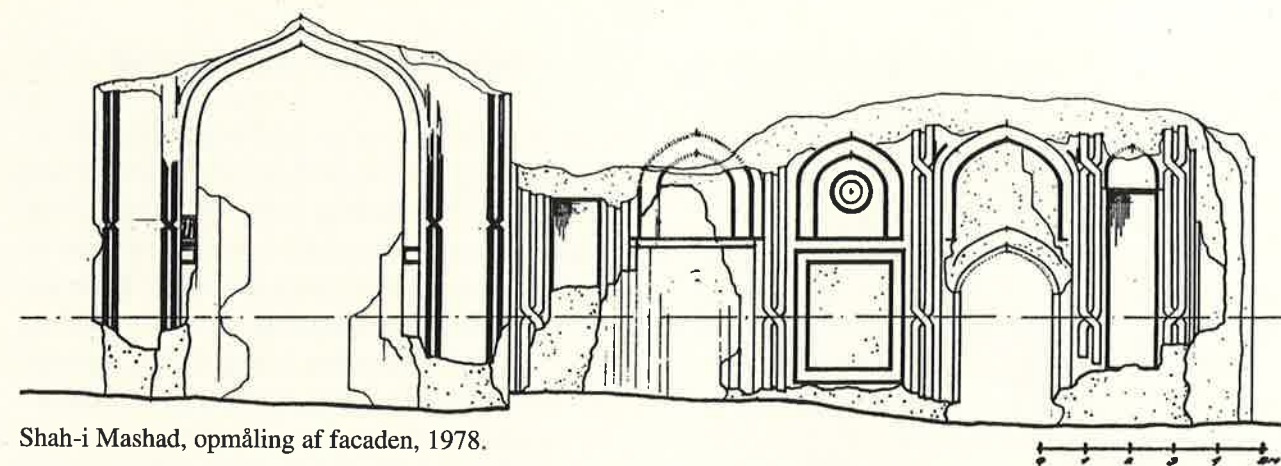
Ghoridernes storartede arkitektur er kun bevaret på afsides og isolerede lokaliteter, hvor de har ligget i fred for yderligere vandalisering og ødelæggelse. I alt kan ruinernes antal tælles på én hånd.

Mest bemærkelsesværdig er minareten i Jam, der står midt i det centrale Afghanistan i en afsides floddal, hvor Hari Rud udspringer og løber mod vest ned mod Herat. De slyngede blomstermotiver og geometriske mønstre er udført i dybt relief med brændte teglsten af terrakotta adskilt med inskriptionsbånd i kufisk skrift med citater fra koranen, et helt kapitel fra „Sura Maryam“, der indordner sig i den overordnede dekorative udformning af hele minareten. Indvendig fører to uafhængige spiraltrapper op til minareten. Den solitære beliggenhed i en snæver bjergdal er stadig et mysterium, ellers var disse enkeltstående mina-

reter ofte vejmarkere og endog fyrtårne for karavanerne. Sandsynligvis er minareten et sejrsmonument over ghoridernes endegyldige sejr over ghaznaviderne. Omkring et halvt århundrede senere i 1199 blev Qutb Minar-minareten ved Delhi opført af en anden ghoridesultan som sejrsmonument over islamisering af det nordlige Indien. Minareten og den tilhørende moské blev opført af byggematerialer fra 27 indiske templer, der uden skrupler blev nedrevet til formålet for at demonstrere overherredømmet i Islams navn.

Fig. 3 og 4
Minareten i Jam i det centrale Ghor samt detaille af fundamentet.

Shah-i Mashad, opmåling af facaden, 1978.

I Shah-i Mashad blev der opdaget et fantastisk bygværk i 1970 med en lignende suveræn facadedekoration. Ingen veje fører frem til stedet ved bredden af Murgabfloden i det nordlige Afghanistan, tæt på grænsen til Turkmenistan. Indvielsen af madrasaen er angivet med inskriptionen „... i Guds navn: den milde, den overbærende, den barmhjertige ... har beordret opførelsen af denne madrasa .. den velsignede, den lovpriste, den begavede og vise ...“. Navnet er desværre borthugget, men alle superlativerne forekommer i feminin form, så der er ingen tvivl om, at madrasaen er patroniseret af en kvinde af høj rang. Indvielsen er sket i 1165, og dermed er det en af de ældst bevarede madrasaer. Kun al-Mibrak-madrasaen fra 1135 i Bosra i Syrien er ældre. Da jeg opmålte facaden og fotograferede ruinen i 1978, var buen over hovedportalen endnu intakt. Den er siden styrtet sammen, og med den nuværende kaotiske situation i Afghanistan er det vanskeligt at forestille sig, hvordan det skal blive muligt at gennemføre en restaurering, der kan standse ruinernes forfald.

Midt mellem minareten i Jam og Herat er der ruiner af et bygningsanlæg ved Chist-i Sharif, der sandsynligvis er en madrasa eller en moské, men der er ikke foretaget arkæologiske undersøgelser, og bygningens oprindelige plan-disponering kendes ikke præcist. Øjensynlig kunne planen svare meget vel til madrasaen i Shah-i Mashad med kuplen i det ene hjørne og den store ivan i hovedaksen som de eneste bevarede dele.

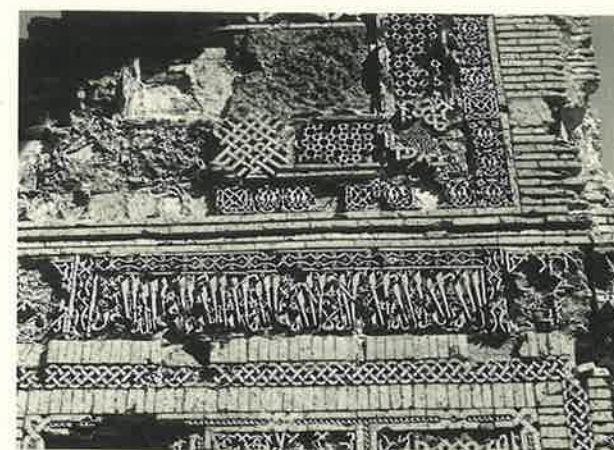

Fig. 5 og 6
Ruinen Shah-i Mashad og detaille af terracottadekoration.

Fig. 7
Ruinfragment i Chist-i Sharif.

I dag skal der stor forestillingsevne til at fatte, hvordan disse raffinerede bygninger kunne opføres i så fjerne og isolerede bjergområder. I Chist står der et enkelt udgået fyrretræ af stor ælde og monumentalitet, der vidner om, at bjergene har været skovbevoksede og anderledes frugtbare, for naturligvis har der været behov for brændsel for at kunne brænde sten til de prægtige bygninger. Men i vores bilfikserede tid er det endnu vanskeligere at forstå, at en civilisation kunne udgå fra så afsides og hengemte steder, hvor kun kameler, heste og muldyr kan færdes. Oplevelsen af disse fantastiske ruiner i en øde og utilgængelig bjergegn er forlenet med en næsten mytisk dragningskraft, der forstærkes af bygningernes smukke forfald. Her ville en Ossian, en Casper David Friedrich eller en John Ruskin have fundet inspiration til at prise altings forgængelighed.

Herat: timuridernes hovedstad

Efter et interregnum på to århundreder skabte Timur Lenks (Tamerlane) efterkommere en kort renaissance for islamisk kunst og kultur i Centralasien. Timur's søn Shah Rukh og den legendariske dronning Gawhar Shar flyttede hovedstaden fra Samarkand til Herat i 1409 og patroniserede de enestående bygværker, der blev forbilledet for den senere islamiske arkitektur i det safavidiske Persien og for de stormongolske paladser i Indien. Især anvendelsen af polykrome fajancemosaikker blev perfektioneret i overensstemmelse med en ny smagsopfattelse, der favoriserede en glat, polykrom dekoration af facaderne i modsætning til ghoridernes djærve og rustikke reliefdekoration.

I forrige århundrede blev ruinerne stadig berømmet af rejsende som de mest imponerende i hele Asien, indtil de delvis blev sprængt i luften i 1885 af den britiske kolonihær, der skulle have frie skudlinier mod nord i tilfælde af, at russerne skulle komme. I 1970'erne var det stadigvæk en lise og vederkvægelse at komme ind i den grønne oaseby og opdage Gawhar Shahmausolæts ribbede kuppel og Husain-i Baiquara-madrasaens knejsende minareter i det varmeklimrende sollys, selvom de kun var bygningsfragmenter. Russerne kom i 1979 og bidrog yderligere til forfaldet og fornedrelsen ved bevidst at sønderbombe store dele af det gamle Herat og mange af de historiske bygninger.

På mirakuløs vis er den store moské blevet skånet for ødelæggelse. I den nuværende skikkelse er Fredagsmoskeen resultat af tre forskellige byggeperioder. Den blev oprindeligt opført under ghoriderne, men stærkt ombygget under timuriderne i overensstemmelse med tidens nye arkitektur, og endelig blev der igangsat en omfattende restaurering i 1940'erne, der er fortsat lige til idag.

I løbet af denne periode er så godt som hele den oprindelige facadedekoration udskiftet med nye polykrome fajancemosaikker, der er nyopsat i fri fortolkning efter timuridiske forbilleder. Hvert enkelt element er hugget med spidshammer, så det passer ind i det overordnede facade-

Fig. 7
Ruinfragment i Chist-i Sharif.

I dag skal der stor forestillingsevne til at fatte, hvordan disse raffinerede bygninger kunne opføres i så fjerne og isolerede bjergområder. I Chist står der et enkelt udgået fyrretræ af stor ælde og monumentalitet, der vidner om, at bjergene har været skovbevoksede og anderledes frugtbare, for naturligvis har der været behov for brændsel for at kunne brænde sten til de prægtige bygninger. Men i vores bilfikserede tid er det endnu vanskeligere at forstå, at en civilisation kunne udgå fra så afsides og hengemte steder, hvor kun kameler, heste og muldyr kan færdes. Oplevelsen af disse fantastiske ruiner i en øde og utilgængelig bjergegn er forlenet med en næsten mytisk dragningskraft, der forstærkes af bygningernes smukke forfald. Her ville en Ossian, en Casper David Friedrich eller en John Ruskin have fundet inspiration til at prise altings forgængelighed.

Herat: timuridernes hovedstad

Efter et interregnum på to århundreder skabte Timur Lenks (Tamerlane) efterkommere en kort renaissance for islamisk kunst og kultur i Centralasien. Timur's søn Shah Rukh og den legendariske dronning Gawhar Shar flyttede hovedstaden fra Samarkand til Herat i 1409 og patroniserede de enestående bygværker, der blev forbilledet for den senere islamiske arkitektur i det safavidiske Persien og for de stormongolske paladser i Indien. Især anvendelsen af polykrome fajancemosaikker blev perfektioneret i overensstemmelse med en ny smagsopfattelse, der favoriserede en glat, polykrom dekoration af facaderne i modsætning til ghoridernes djærve og rustikke reliefdekoration.

I forrige århundrede blev ruinerne stadig berømmet af rejsende som de mest imponerende i hele Asien, indtil de delvis blev sprængt i luften i 1885 af den britiske kolonihær, der skulle have frie skudlinier mod nord i tilfælde af, at russerne skulle komme. I 1970'erne var det stadigvæk en lise og vederkvægelse at komme ind i den grønne oaseby og opdage Gawhar Shahmausolæets ribbede kuppel og Husain-i Baiquara-madrasaens knejsende minareter i det varmemflimrende sollys, selvom de kun var bygningsfragmenter. Russerne kom i 1979 og bidrog yderligere til forfaldet og fornedrelsen ved bevidst at sønderbombe store dele af det gamle Herat og mange af de historiske bygninger.

På mirakuløs vis er den store moské blevet skånet for ødelæggelse. I den nuværende skikkelse er Fredagsmoskeen resultat af tre forskellige byggeperioder. Den blev oprindelig opført under ghoriderne, men stærkt ombygget under timuriderne i overensstemmelse med tidens nye arkitektur, og endelig blev der igangsat en omfattende restaurering i 1940'erne, der er fortsat lige til idag.

I løbet af denne periode er så godt som hele den oprindelige facadedekoration udskiftet med nye polykrome fajancemosaikker, der er nyopsat i fri fortolkning efter timuridske forbilleder. Hvert enkelt element er hugget med spidshammer, så det passer ind i det overordnede facade-

skema, der planlægges og udføres på mosaikværkstedet i moskeen.

Erik bidrog til det arbejde i 1964-65 med restaureringen af den ghoridiske pragtportal, der oprindeligt førte ind til moskeen. Arbejdet blev gennemført sammen med seks unge afghanske arkitekter, Baba, Kayum, Sadeq, Sayed Azim, Sherif og Sultan, der her fik en grundlæggende træning i praktisk restaurering.

Erik kunne have valgt at fjerne timuridernes hvælv og facadedekoration for at fremdrage og restaurere ghorideportalen i den oprindelige udformning, men den øverste del af den originale facadedekoration var forsvundet, og i så fald ville der blive tale om en rekonstruktion. I stedet valgte Erik at bibeholde timuridernes hvælv og de bedst bevarede dele af det påmurede timuridske murværk på den ene side af portnichen, „og paa Forsiden af Bygningen kunde de forholdsvis smaa bevarede Partier fra Timuridernes Tid let tages ned, saaledes at Ghoridernes Facade kunde fremdrages som Helhed. Paa denne Maade var det muligt, med meget faa Indgreb, og uden at ødelægge noget, at lade begge Monumenter komme til deres Ret samtidig, uden at de paa nogen væsentlig Maade forstyrrede hinanden, og Bygningens Historie vilde stadigvæk være anskuelig. Dermed var vor Opgave indskrænket til Rensning og Konsolidering.“¹

Ved fremdragelsen af det ghoridiske mønstermurværk kom det overraskende for en dag, at formstenens sider oprindeligt var stærkt bemalt med zinnoberrødt og irgrønt. Den ghoridiske bygning har derfor ikke fremstået med samme beherskede dekoration, som den gør idag, hvor farven er begrænset til en turkisblå glasering af den kufiske skrift i kontrast til teglets naturlige lysebrune farve.

Den bevarede del af inskriptionen lyder i oversættelse: (højre side) „Opførelsen af denne moské er sket på befaling af den strålende sultan, den guddommelige kongernes konge (shahanshah), folkenes herre, hersker over arabernes og persernes konger ...“ (venstre side): „Allah bevare hans herredømme og høje embede, hans strålende bedrifter og ophøjede vær-

dighed. I den velsignede måned Ramadan i året 597.“ (år 1201 e.Kr.). Dedikationen henviser til ghoridefyrsten Ghyiat ud-Din (1162-1202)², der også er associeret med minareten i Jam.

Kun få har været så privilegerede at se *Masjid-i-Jami* i Herat. Portalen vender ud mod en lille gård i det sydøstlige hjørne af moskeen, hvor den almindelige besøgende ikke kommer - og hvem kommer i det hele taget til Afghanistan i disse tider! Her står portalen gemt af vejen som et historisk monument over gedigent håndværk og to forskellige arkitekturperioder.

I den tid jeg arbejdede i Herat i slutningen af 1970'erne, kom jeg ofte på mosaikværkstedet og passede forbi Ghorideportalen. Den lille gård lå afskærmet for byens liv og gav skygge for den stærke sol. Der herskede en ro og tidløs stemning med lyde af spurvenes kvinden og

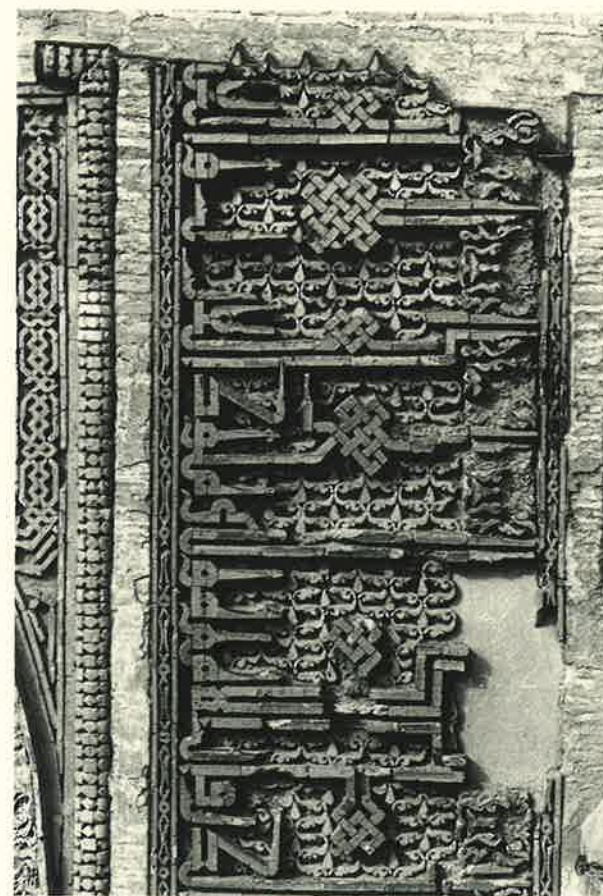

Fig. 8
Detail af den restaurerede ghorideportal i Masjid-i jami i Herat. Portalen er vist i farvefoto sidst i artiklen.

spidshamrenes banken. Stemningen på værkstedet og oplevelsen af portalen blev dele af min åndelige rejsebagage, som er med til at præge min holdning til restaurering.

Restaurering af islamiske bygninger er ofte kontroversiel i forhold til en vestlig restaureringsetik, som den er nedfældet i Venedig-charteret på grundlag af en europæisk tradition. Fredagsmoskeen i Herat fremtræder nu som et helstøbt arkitekturværk, der står strålende og lysende til Allahs ære i al sin jordiske fuldkommenhed. Violet le Duc's ideer om den ideale arkitektur er realiseret på bekostning af den historiske autenticitet. Men udførelse er sket som en videreudvikling af den timuridiske stil i fuld overensstemmelse med håndværksmæssige traditioner og med brug af traditionelle materialer. Desuden er moskeen fortsat i brug, og det medgiver restaureringen en legitimitet, der er vanskelig at klandre, selv om en konserverende istandsættelse med bevaring af en større del af den oprindelige ghoridiske dekoration tillige med en konservering af de autentiske timuridiske fajancemosaikker ville have forlenet moskeen med en større oplevelsesrigdom.

Transoxanien

En tilsvarende stilhistorisk holdning er udgangspunkt for restaurering af de timuridiske monumenter i Bukhara og Samarkand, men her er moskeerne og madrasaerne stort set frataget det spirituelle liv, der tidligere gav dem indhold og legitimitet. De imponerende madrasaer omkring Registanpladsen i Samarkand var i fremskredent forfald, da der blev iværksat en storstilet og ambitiøs restaurering i sovjettiden. Hensigten var at frilægge monumenterne på bekostning af de mere ydmyge basarer, der gjorde bygningerne til en integreret del af byen. Derved blev forudsætningerne for bygningernes arkitektur også spoleret, idet de rige facadedekorationer oprindeligt var begrænset til indgangsfacaden, hvorimod de øvrige udvendige facader var sammenbygget med byens anonyme bygningsmasse og nu kommer til at fremstå med store, uartikulerede flader i blank mur.

Inden for den islamiske kulturkreds er det måske kun Maidan-i Shah-pladsen i Isfahan, der kan give en tilsvarende monumental arkitekturoplevelse som Registan i Samarkand, men desværre opleves pladsen livløs. „*Shor-Su*“ (også kaldet „*Samarkands navle*“) og den tidligere bazargade, der gik hen over pladsen foran Tilya-Kari-moskeen, ligger delvis øde hen. Handelen er blevet reguleret til ren souvenir og kitch, og selv samarkanderne skal betale entré for at komme ind på Registanpladsen. Desuden er samfundslivet næsten totalt sekulariseret, og moskeer og madrasaer opfylder ikke deres oprindelige funktion. På den måde er stedet frataget historisk identitet ved ikke længere at være en integreret del af byens liv, og monumenterne er reduceret til en kulisse for det „*Son et lumiere*“-show, der fremføres hver aften. Man mærker hensigten og bliver forstemt, men det må formodes, at arrangementet har givet kasse til Intourist.

Uzbekistans nyerhvervede selvstændighed har medført en anden holdning til de historiske bygninger. Befolkningen er opdelt i mange forskellige etniske grupperinger, men netop derfor er bevidstheden om timuridernes storhed og glans en vigtig ressource til at skabe en fælles national samhørighed og identitet. Derfor er Registan et nationalt symbol, og det gælder om at forlene pladsen og monumenterne med den nye rolle, så de historiske bygninger får agt, som de fortjener. Det er et af de aktuelle spørgsmål, der diskuteres, og den tidligere restaureringspraksis afprøves i forhold til internationale principper, som blandt andet er formuleret i Venedig-Chartret.

For eksempel er det ikke længere så selvfølgelig en sag at rekonstruere byporten til Shah-i Sabs (Timur Lenks fødested og residensby) på spinkle og tvivlsomme historiske vidnesbyrd. Men det er en vanskelig omstilling, når den etablerede holdning til bygningrestauration har rødder i en asiatisk dogmatisme. Store restaureringsopgaver bliver ofte gennemført i anledning af jubilæer, der således bruges som politiske manifestationer. At det kan føre til forhastede beslutninger er heller ikke ukendt under

spidshamrenes banken. Stemningen på værkstedet og oplevelsen af portalen blev dele af min åndelige rejsebagage, som er med til at præge min holdning til restaurering.

Restaurering af islamiske bygninger er ofte kontroversiel i forhold til en vestlig restaureringsetik, som den er nedfældet i Venedig-charteret på grundlag af en europæisk tradition. Fredagsmoskeen i Herat fremtræder nu som et helstøbt arkitekturværk, der står strålende og lysende til Allahs ære i al sin jordiske fuldkommenhed. Violet le Duc's ideer om den ideale arkitektur er realiseret på bekostning af den historiske autenticitet. Men udførelse er sket som en videreudvikling af den timuridiske stil i fuld overensstemmelse med håndværksmæssige traditioner og med brug af traditionelle materialer. Desuden er moskeen fortsat i brug, og det medgiver restaureringen en legitimitet, der er vanskelig at klandre, selv om en konserverende istandsættelse med bevaring af en større del af den oprindelige ghoridiske dekoration tillige med en konservering af de autentiske timuridiske fajancemosaikker ville have forlenet moskeen med en større oplevelsesrigdom.

Transoxanien

En tilsvarende stilhistorisk holdning er udgangspunkt for restaurering af de timuridiske monumenter i Bukhara og Samarkand, men her er moskeerne og madrasaerne stort set frataget det spirituelle liv, der tidligere gav dem indhold og legitimitet. De imponerende madrasaer omkring Registanpladsen i Samarkand var i fremskredent forfald, da der blev iværksat en storstilet og ambitiøs restaurering i sovjettiden. Hensigten var at frilægge monumenterne på bekostning af de mere ydmyge basarer, der gjorde bygningerne til en integreret del af byen. Derved blev forudsætningerne for bygningernes arkitektur også spoleret, idet de rige facadedekorationer oprindeligt var begrænset til indgangsfacaden, hvorimod de øvrige udvendige facader var sammenbygget med byens anonyme bygningsmasse og nu kommer til at fremstå med store, uartikulerede flader i blank mur.

Inden for den islamiske kulturkreds er det måske kun Maidan-i Shah-pladsen i Isfahan, der kan give en tilsvarende monumental arkitekturoplevelse som Registan i Samarkand, men desværre opleves pladsen livløs. „*Shor-Su*“ (også kaldet „*Samarkands navle*“) og den tidligere bazargade, der gik hen over pladsen foran Tillya-Kari-moskeen, ligger delvis øde hen. Handelen er blevet reguleret til ren souvenir og kitch, og selv samarkanderne skal betale entré for at komme ind på Registanpladsen. Desuden er samfundslivet næsten totalt sekulariseret, og moskeer og madrasaer opfylder ikke deres oprindelige funktion. På den måde er stedet frataget historisk identitet ved ikke længere at være en integreret del af byens liv, og monumenterne er reduceret til en kulisse for det „*Son et lumiere*“-show, der fremføres hver aften. Man mærker hensigten og bliver forstemt, men det må formodes, at arrangementet har givet kasse til Intourist.

Uzbekistans nyerhvervede selvstændighed har medført en anden holdning til de historiske bygninger. Befolkningen er opdelt i mange forskellige etniske grupperinger, men netop derfor er bevidstheden om timuridernes storhed og glans en vigtig ressource til at skabe en fælles national samhørighed og identitet. Derfor er Registan et nationalt symbol, og det gælder om at forlene pladsen og monumenterne med den nye rolle, så de historiske bygninger får agt, som de fortjener. Det er et af de aktuelle spørgsmål, der diskuteres, og den tidligere restaureringspraksis afprøves i forhold til internationale principper, som blandt andet er formuleret i Venedig-Chartret.

For eksempel er det ikke længere så selvfølgelig en sag at rekonstruere byporten til Shah-i Sabs (Timur Lenks fødested og residensby) på spinkle og tvivlsomme historiske vidnesbyrd. Men det er en vanskelig omstilling, når den etablerede holdning til bygningrestauration har rødder i en asiatisk dogmatisme. Store restaureringsopgaver bliver ofte gennemført i anledning af jubilæer, der således bruges som politiske manifestationer. At det kan føre til forhastede beslutninger er heller ikke ukendt under

hjemlige himmelstrøg! I 1000-året for polyshi-storen Ali Ibn Sina (Avicenna), der praktiserede som læge i Bukhara, blev det besluttet at gennemføre restaureringen af Ulugh Beg's madrasa fra 1417. På grund af tidsnød blev det nødvendigt at udføre en malet imitation af de originale kakler på de snoede søjler, der markerer begge sider af den store indgangsiwan. Det er højst tænkeligt, at den almindelige turist ikke netop bemærker denne forfalskning og i stedet lader sig henføre af den spektakulære helhed. Men det er en total deroute for restaureringen, der således degraderer den historiske bygning til turistikitch og tivolikulisse.

I bygningsarkivet i Taskent foreligger der fantastisk smukke opmålingstegninger i mål 1:50 udført i akvarel med minutiøs nøjagtighed, der dokumenterer manglende kakler, revner og skavanker. Rene kunstværker i sig selv, der udstråler indlevelse og engagement. De tegninger er udført med en verve, som kunne det være medlemmer af Foreningen af 3. December 1892. Derfor kan det undre, at ønsket om stilrestauration er så indgroet, når bygningernes forfald er gengivet så smukt på de akvarellerede opmålingstegninger. Det giver grundlag for eftertanke, men det er vanskeligt at tale om sådanne overvejelser uden konkrete eksempler. Da jeg sad sammen med Vladimir Filimonov, der gennem en menneskealder har arbejdet med restaurering af historiske bygninger i Samarkand og Bukhara, var det forløsende at vise billeder af den ghoridiske portal i Herat og omtale Eriks overvejelser, før arbejdet blev sat i værk. Sådanne kunne det også gøres! Argumentationen kan fremføres på flere fronter:

Distinktionen må trækkes mellem bevaring som ruin eller restaurering som bygværk i daglig brug. De omfattende restaureringer omkring Registan er begrundet i pladsens centrale beliggenhed som centrum for Samarkand. Dermed bliver rekonstruktioner af de polykrome fajancakakler acceptable, selv om der i mange tilfælde bliver tale om at genskabe mønstre og farvekomposition på grundlag af sammenlignende studier med de bevarede originale partier. Facadedekorationen er samtidig en beskyttelse af

facaden, som nedbrydes og derfor kræver vedligeholdelse. Ud fra den betragtning er fornyelsen af fajancemosaikkerne ikke forskellig fra den omfattende restaurering, der er sket med nyhugning af sandstensfacaderne på Christian VII's Palæ på Amalienborg og Pavillon'erne ved Marmorbroen på Christiansborg. Men det er åbenbart, at den omfattende anvendelse af beton og cementbaserede mørtler giver flere problemer, end de løser. Nu efter omkring 30-40 års erfaring skulle det ikke være så vanskeligt at få syn for sagn og returnere til traditionelle materialer og håndværksteknikker. Men naturligvis er det en bitter erkendelse, at de gode intentioner har skabt så mange problemer.

De igangværende rekonstruktioner af Bibi-Kha-num-moskeen er langt mere problematiske og kontroversielle. Det megalomaniske projekt blev lagt i ruiner kort efter opførelsen på grund af jordskælv. Ruinernes aktuelle tilstand gør det nødvendigt at iværksætte den nødvendige konsolidering og sikring mod yderligere forfald. Desuden er antallet af historiske bygninger i de historiske byer Samarkand, Bukhara, Khiva, Shahr-i Sabz og Kokand så overvældende, at en prioritering er uomgængelig alene ud fra et økonomisk synspunkt, hvis det skal blive muligt at bevare de utallige historiske bygninger og ruiner. Alene derfor vil princippet om det mindst mulige indgreb og gennemførelse af regelmæs-

Fig. 9
Bibi-Khanum moskeen, ukendt fotograf, ca. 1890 (gengivet fra Vitaly Naumkin, *Caught in Time: Great Photographic Archives; Samarkand*, London 1992).

sige eftersyn og vedligehold være et hensigtsmæssigt udgangspunkt for bevaring af bygningernes autenticitet som ruin. Alligevel er der igangsat et ambitiøst rekonstruktionsprojekt.

Det synes, som om de politiske beslutninger om at føre bygningerne tilbage til fordums magt og ære er betinget af den samme kompromisløse absolutisme, som var grundlaget for timuridernes bygværker. „Lad dem som tvivler på vores styrke og gavmildhed se på vores bygninger,“ udtalte Timur fra sit Aq Saray i Shahr-i Sabz, hvor han holdt hof. Den kolossale bygningstorso er stadig imponerende i al sin kraft og vælde og behøver ikke nødvendigvis en kostbar genopbygning for at overbevise om Timurs beslutsomhed, omend der er behov for konsolidering og sikring mod yderligere forfald. Det er i sig selv en krævende opgave i de miserable omgivelser, der kun er en svag afglans af en heroisk tid. Og naturligvis er der mange individuelle forhold at tage i betragtning. Abd-al Aziz Khan-madrasaen i Bukhara, for eksempel, er en af de sidste bygninger, der blev opført i overensstemmelse med den timuridiske bygnings-

Fig. 10
Ulugh Beg-madrasaen i Bukhara fra 1417, restaureret facade.

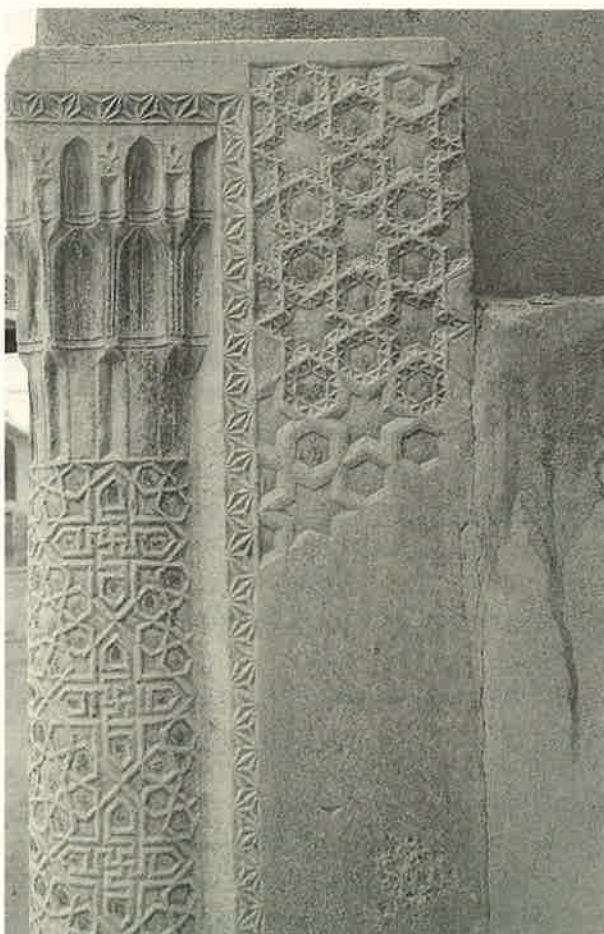

Fig. 11 og 12
Abd-al Aziz Khan madrasaen i Bukhara fra 1652; udsnit af gårdfacaden og detaille af brystpanel i marmor med uafsluttet stenhuggerarbejde.

sige eftersyn og vedligehold være et hensigtsmæssigt udgangspunkt for bevaring af bygningernes autenticitet som ruin. Alligevel er der igangsat et ambitiøst rekonstruktionsprojekt.

Det synes, som om de politiske beslutninger om at føre bygningerne tilbage til fordums magt og ære er betinget af den samme kompromisløse absolutisme, som var grundlaget for timuridernes bygværker. „Lad dem som tvivler på vores styrke og gavmildhed se på vores bygninger,“ udtalte Timur fra sit Aq Saray i Shahr-i Sabz, hvor han holdt hof. Den kolossale bygningstorso er stadig imponerende i al sin kraft og vælde og behøver ikke nødvendigvis en kostbar genopbygning for at overbevise om Timurs beslutsomhed, omend der er behov for konsolidering og sikring mod yderligere forfald. Det er i sig selv en krævende opgave i de miserable omgivelser, der kun er en svag afglans af en heroisk tid. Og naturligvis er der mange individuelle forhold at tage i betragtning. Abd-al Aziz Khan-madrasaen i Bukhara, for eksempel, er en af de sidste bygninger, der blev opført i overensstemmelse med den timuridiske bygnings-

Fig. 10
Ulugh Beg-madrasaen i Bukhara fra 1417, restaureret facade.

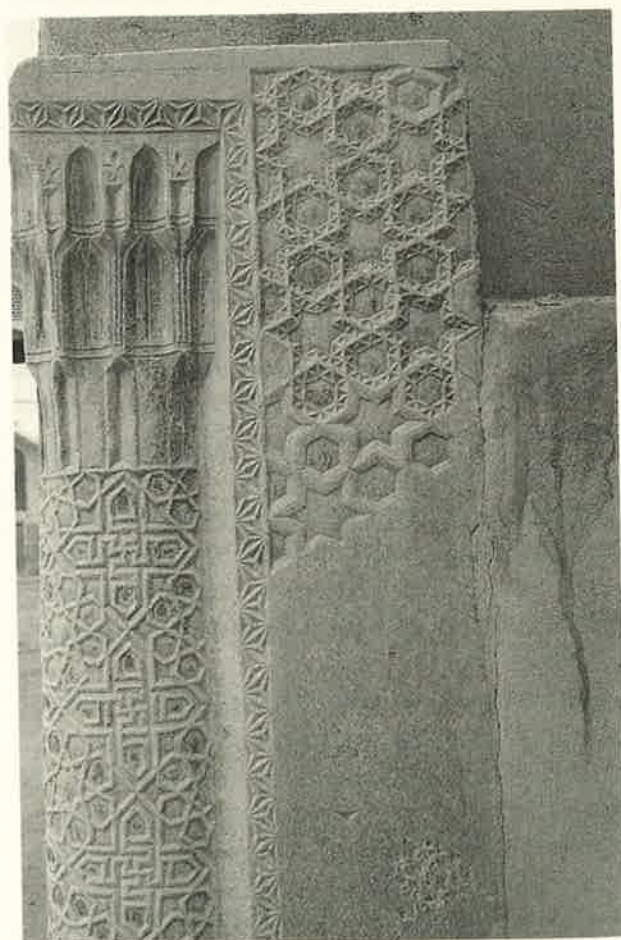

Fig. 11 og 12
Abd-al Aziz Khan madrasaen i Bukhara fra 1652; udsnit af gårdfacaden og detail af brystpanel i marmor med uafsluttet stenhuggerarbejde.

tradition på sent som 1652. Khanen, der patroniserede byggeriet, blev fordrevet ved et statskup, og facadedekorationen blev aldrig afsluttet, så den fremstår, som den blev forladt af håndværkerne. Alligevel var bygningen i brug som madrasa indtil 1920. Under sovjettiden var der intentioner om at fuldføre facadedekorationerne, men på UNESCO's foranledning er der nu fremsat et alternativt forslag, så bygningen fortsat kan fremstå som et monument over en afsluttet epoke og en autentisk arkitektur, der ikke kan genskabes.

Det er både vanskeligt og delikat at skulle medvirke ved restaurering af bygninger i en fremmed kulturkreds, men nye indfaldsvinkler og betragtningsmåder er nyttige. Det er i den brydning, at ny erkendelse opstår, og Eriks arbejde med Ghorideportalen i Herat vil fortsat være en inspiration. Med bevidstheden om de absurde ødelæggelser, som ghoridernes og timuridernes arkitektur har været udsat for, kunne jeg fristes til at kalde den et *memento mori*, der forlener dette monument med en følelse af afmagt over for den historiske udvikling, der har medført så megen ødelæggelse og menneskelig lidelse. Med et mere positivt livssyn kan portalen også være et symbol på den kreative mangfoldighed til forskellige tider og et sindbillede på en demokratisk etik, der respekterer etniske, kulturelle og religiøse forskelligheder.

Noter

¹ Citat fra Erik Hansen's personlige rejserapport, s.115.

² Oversættelse efter Glatzer, 1980.

Udvalgt bibliografi:

Afghanistan:

- O. von Niedermayer: Afghanistan, Leipzig 1924.
Robert Byron: The road to Oxiana 1992 (1.udg. 1937).
Erik Hansen: Monuments historiques en Afghanistan, Rapport final, 8 mars 1964 - 12 mars 1965, UNESCO.
Erik Hansen: Afghanistan, conservation et restauration des monuments historiques; technical report, UNESCO, 1971.

Fig. 13
Den øverste del af den restaurerede Ghorideportal i Masjid-i Jami i Herat med den frilagte ghoridiske inskription på forsiden og det bevarede timuridiske hvælv inde i portnichen.

Ghoridisk arkitektur:

- André Maricq et Gaston Wiet: Le minaret de Djam, la découverte de la capitale des Sultans Ghorides (XII-XIII siècles); Mémoires de la Délégation archéologique Française en Afghanistan, tome XVI, Paris 1959.
Max Klimburg: Blick auf Ghor; DU Kulturelle Monatsschrift, 20. Jahrgang, Juni 1960, s.40-50.
Michael J. Casimir and Bernt Glatzer: Sah-i Mashad, a Recently Discovered Madrasah of the Ghurid Period in Gargistan (Afghanistan); East and West (Rom), 1971, s. 53-68.
C.E. Bosworth: Les Ghorides, une grande dynastie nationale; Afghanistan (Kabul), summer 1962, s. 46-56; fall 1962, s.14-25.
Andrea Bruno: Notes on the Discovery of Hebrew Inscriptions in the Vicinity of the Minaret of Jam; East and West, vol. 14, 1963, s.206-208.
Werner Herberg: Topographische Feldarbeiten in Ghor; Afghanistan Journal, heft 2, 1976, s.57-69.
Bernt Glatzer: Das Mausoleum und die Moschee des Ghoriden Ghiyavat ud-Din in Herat; Afghanistan Journal, vol. 7, 1980, s. 6-22.
W. Trousdale: The Homeland of Rustam; Afghanistan (Kabul), vol. 29, no.2, sept. 1976, s.64-71.

Timuridisk arkitektur:

- Lisa Golombek and Donald Wilber; The Timurid

Fig. 14 og 15

Den restaurerede Ghorideportal i Masjed-i Jami i Herat; i den venstre side af portnichen er den originale ghoridiske dekoration delvis frilagt med dybt relief i murværket, medens den senere flade timuridiske dekoration er beva- ret i fuld udstrækning i den højre side af portnichen.

architecture of Iran and Tukan, vol. I-II, Princeton University Press, 1988.

Generelt om islamisk arkitektur m.m.:

D. Hill and Oleg Grabar: Islamic Architecture and its decoration, London 1964.

Robert Hillenbrand: Islamic Architecture, Edinburg, 1994.

Javier Pérez de Cuéllar et al.: Our creative diversity; Report of the World Commission on Culture and Development, UNESCO, 1995.